

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις: Η οριοθέτηση της Κειμενογλωσσολογίας

³⁵₁₇ Με την ανάλυση του *γλωσσικού συστήματος* ασχολούνται κλάδοι της γλωσσολογίας όπως: Φωνητική-Φωνολογία, Μορφολογία, Σύνταξη, Σημασιολογία.

³⁵₁₇ Με την ανάλυση της *γλωσσικής επιτέλεσης* ασχολούνται κλάδοι της γλωσσολογίας όπως: Ανάλυση του Λόγου, Πραγματολογία, Κοινωνιογλωσσολογία.

³⁵₁₇ Η Κειμενογλωσσολογία μελετά επίσης τον *επιτελεσμένο λόγο*, προφορικό και γραπτό. Βρίσκεται δε σε στενή συνεργασία με τους κλάδους της Ανάλυσης του Λόγου, της Πραγματολογίας και της Κοινωνιογλωσσολογίας.

Προφορικός και γραπτός λόγος

Μία από τις βασικότερες διακρίσεις που εισηγήθηκε ο Saussure (1979) είναι αυτή ανάμεσα στην ορατή πλευρά της γλώσσας, δηλαδή στη χρήση της γλώσσας (*parole*), και στην αφηρημένη πλευρά της γλώσσας, δηλαδή στη δομή της γλώσσας (*langue*). Η ορατή πλευρά της γλώσσας, ο επιτελεσμένος λόγος, πραγματώνεται, με βάση τις δυνατότητες που παρέχει το αφηρημένο σύστημα, κυρίως μέσω δύο επικοινωνιακών καναλιών: των ηχητικών κυμάτων, με αποτέλεσμα την παραγωγή προφορικού λόγου· και των γραφηματικών συμβόλων, με αποτέλεσμα την παραγωγή γραπτού λόγου.

Αξίζει εδώ να σημειώσουμε ότι, σύμφωνα με τις πληροφορίες που παρέχει ο Ong (1997: 4), η γλώσσα ως πανανθρώπινο φαινόμενο είναι συντριπτικά προφορική: Από τις δεκάδες χιλιάδες γλώσσες που έχουν μιληθεί κατά τη διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας, μόνο εκατό περίπου συνδέθηκαν με τη γραφή ώστε να δημιουργήσουν γραμματεία. Από τις 3.000 περίπου γλώσσες που μιλιούνται σήμερα, μόνο 78 διαθέτουν γραπτή λογοτεχνία. Επιπλέον, εκατοντάδες ομιλούμενες γλώσσες σήμερα δεν έχουν γραφεί ποτέ.

Η παραδοσιακή γραμματική, που ξεκίνησε από τους Αλεξανδρινούς των ελληνιστικών χρόνων, έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στο γραπτό λόγο, δεδομένου ότι αντικείμενο

της ήταν η συλλογή, διατήρηση και μελέτη των κλασικών κειμένων. Αντίθετα, η σύγχρονη γλωσσολογία, όπως παρατηρεί η Φιλιππάκη-Warburton (1992: 25), δεν έχει πρώτιστο καθήκον τη μελέτη της λογοτεχνίας και των λόγιων κειμένων, αλλά αποβλέπει στην ανακάλυψη της δομής και της λειτουργίας του ανθρώπινου φαινομένου *γλώσσα*. Η πιο φυσική έκφραση της γλώσσας, σημειώνει επίσης, είναι ο προφορικός και όχι ο γραπτός λόγος, γι' αυτό η γλωσσική έρευνα δίνει προτεραιότητα στον προφορικό λόγο. Ειδικότερα, η προτεραιότητα αυτή υποστηρίζεται, μεταξύ άλλων, από τα ακόλουθα επιχειρήματα (βλ. λ.χ. Lyons, 1995: 31-36, Φιλιππάκη-Warburton, ό.π.):

Ο προφορικός έχει ιστορική προτεραιότητα έναντι του γραπτού λόγου, δεδομένου ότι οι ανθρώπινες κοινωνίες επικοινωνούσαν με τον προφορικό λόγο πολλές χιλιετίες πριν την ανακάλυψη της γραφής.

Ο προφορικός λόγος έχει οντογενετική προτεραιότητα, δεδομένου ότι το παιδί κατακτά πρώτα τη γλώσσα στην προφορική της μορφή. Η εξοικείωση με το γραπτό λόγο είναι μια επίκτητη ικανότητα, αποτέλεσμα συστηματικής διδασκαλίας στο σχολείο.

Ο προφορικός λόγος αποτελεί προϋπόθεση για την ύπαρξη του γραπτού. Στις περισσότερες μορφές γραφής τα σύμβολα που χρησιμοποιούνται, λ.χ. τα αλφαβητικά, βασίζονται —χωρίς πάντα να ισοδυναμούν λόγω ιστορικών παραγόντων— σε μονάδες του προφορικού λόγου.

Θεωρώντας ότι η γλώσσα υπάρχει πρωτίστως ως προφορική ομιλία, δεν υποδηλώνουμε αξιολογική στάση, δεν αποδίδουμε δηλαδή ανωτερότητα στον προφορικό έναντι του γραπτού λόγου. Επισημαίνουμε απλώς ότι ο προφορικός λόγος έχει ιστορική, οντογενετική και δομική προτεραιότητα και ότι αποτελεί την πλέον φυσική κατάσταση της γλώσσας, και όχι μια υποδεέστερη ή ατελή μορφή της, όπως συχνά πιστεύεται. Τόσο ο προφορικός όσο και ο γραπτός λόγος είναι δύο ισότιμες, αλλά λειτουργικά διαφορετικές, μορφές λόγου, που εξυπηρετούν διαφορετικές επικοινωνιακές ανάγκες. Κατά συνέπεια ο πραγματωμένος λόγος μπορεί να είναι είτε προφορικός είτε γραπτός, χωρίς το μέσο εκφοράς του να προϋποθέτει ή να υπονοεί αξιολόγηση.

Οι διαφορές μεταξύ προφορικού και γραπτού λόγου σε γενικές γραμμές οφείλονται στις διαφορετικές συνθήκες παραγωγής τους:

[Για την πραγμάτευση που ακολουθεί βλ., μεταξύ άλλων, Halliday & Hasan, 1976: 34-37· Ochs, 1979· Tannen, 1982· Chafe, 1982· Brown & Yule, 1983: 4-19· Halliday, 1989· Ντάλτας, 1989· Ong, 1997· Κωστούλη, 1997: 47-48· Σιφιανού, 1999: 19-30· Αρχάκης, 2000β· *Έκφραση-Έκθεση για το Ενιαίο Λύκειο*, 2000: τόμ. Α'.]

Ο προφορικός είναι κυρίως λόγος *απροσχεδίαστος*, μιας και πολύ συχνά διαμορφώνεται τη στιγμή που εκφωνείται υπό την πίεση του χρόνου και του ακροατή. Ως εκ τούτου εμφανίζει συνήθως συντακτικά ατελείς και ανολοκλήρωτες προτάσεις, χρησιμοποιεί συχνά την παρατακτική σύνδεση και την ενεργητική σύνταξη, τις επαναλήψεις, τις δομές θέματος-σχολίου (βλ. παρακάτω, στην υποενότητα 8.2), τις επανεκκινήσεις και τους γενικευτικούς όρους (βλ. τη σχετική ανάλυση στην υποενότητα 11.2.2). Αντίθετα, ο γραπτός είναι κυρίως λόγος *προσχεδιασμένος*, αφού ο συγγραφέας του έχει συνήθως μεγαλύτερη άνεση χρόνου ώστε εκ των προτέρων να σκεφτεί και να οργανώσει το γραπτό του, να το ελέγξει, να το διορθώσει και να το ξαναγράψει. Ως εκ τούτου ο γραπτός λόγος εμφανίζει συνήθως ολοκληρωμένες συντακτικά προτάσεις με προτίμηση στη (σύνθετη) υποτακτική σύνδεση και την παθητική σύνταξη, χρησιμοποιεί κανονικά την προτασιακή δομή υποκειμένου-κατηγορήματος και τις ονοματικές φράσεις με προσδιορισμούς (βλ. σχετικά Πολίτης, 2001β: 60).

Μία άλλη σημαντική διαφοροποίηση γραπτού και προφορικού λόγου προκύπτει από τη σχέση τους με το άμεσο, φυσικό πλαίσιο της επικοινωνιακής περίπτωσης. Στον προφορικό λόγο το νόημα θεμελιώνεται από τη συνεχή αλληλεπίδραση κειμενικών και εξωκειμενικών, άμεσα παρόντων, καταστασιακών παραγόντων. Αυτό σημαίνει ότι ο προφορικός είναι λόγος *πλαισιωμένος*: Ο επιτονισμός, οι εκφράσεις και οι κινήσεις του σώματος, τα άμεσα ορατά στοιχεία της περίπτωσης, οι κοινές γνώσεις ομιλητή και ακροατή συνδυάζονται και συσχετίζονται με τα κειμενικά στοιχεία. Σε αντίθεση με τον προφορικό, ο γραπτός, στη μονολογική του κυρίως διάσταση, είναι λόγος *αποπλαισιωμένος*, απελευθερωμένος από το συνομιλητή, το χώρο και το χρόνο. Η πρόσβαση στο άμεσο, φυσικό πλαίσιο της περίπτωσης δεν είναι δυνατή. Ο συγγραφέας έτσι πολλές φορές καλείται να παρουσιάσει μέσα στο ίδιο του το κείμενο το πλαίσιο της επικοινωνιακής περίπτωσης (πρβλ. λ.χ. στα λογοτεχνικά κείμενα τις αναφορές στη χροιά της φωνής, στο ύφος ή στη διάθεση του ομιλητή).

Τέλος, μια άλλη διαφορά εντοπίζεται στη *δυνατότητα επαφής* μεταξύ πομπού και δέκτη. Στον προφορικό συνομιλιακό λόγο το κείμενο, την ίδια στιγμή που παράγεται από τον πομπό, προσλαμβάνεται από το δέκτη, ο οποίος συχνά είναι παρών στον ίδιο χώρο, ενώ σε αντίθετη περίπτωση υπάρχει ακουστική (και οπτική) επαφή μαζί του (πρβλ. τηλεφωνικές συνδιαλέξεις ή αυτές μέσω τηλεοπτικού link). Σε

κάθε περίπτωση πάντως ο δέκτης μπορεί να απαντήσει/αντιδράσει στην κειμενική συνεισφορά του ομιλητή. Προκύπτει επομένως ότι στον προφορικό συνομιλιακό λόγο, και κυρίως σε συνθήκες οικειότητας και συμμετρικότητας, υπάρχει η δυνατότητα διαπλοκής των λόγων και εμπλοκής των συνομιλητών (μέσω ακριβώς της εναλλαγής των συνεισφορών τους, των επικαλύψεων, των διακοπών, της ανατροφοδότησης του ενός από τον άλλο, των εμφατικών σχολιασμών κτλ.).

Αντίθετα, στο γραπτό λόγο ο συγγραφέας δεν έχει άμεση επαφή με τους αναγνώστες του, απευθύνεται σε δέκτες απόντες, οι οποίοι θα προσλάβουν το κείμενό του ύστερα από κάποιο χρονικό διάστημα και που μόνο τότε μπορούν να αντιδράσουν στα γραφόμενά του.